

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์

The History of Buddhism that appears in the Chamadeviwong scriptures

พระเอกชัย เตชวโร (กัณฑ์ทอง)

Phraaekchai Tachavaro (Kuntathron)

พระมหาธีรวัฒน์ ธีรจิตโต Phramaha Theerawat Thirachitto

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เทพประวิณ จันทรแรง Thepprawin Chanraeng

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

phaaaeksee@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ จามเทวีวงศ์จัดว่าคัมภีร์เป็นทางพุทธศาสนาเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ ประเภทพงศาวดารผสมผสานระหว่างเรื่องเล่าเชิงประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าเชิงพุทธศาสนา กล่าวถึงพระนางจามเทวีได้เดินทางมาจากกรุงละโว้มาสร้างแคว้นหริภุญชัย ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ทางด้านพระพุทธศาสนา คือ 1.ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท พระนางจามเทวีนำพระไตรปิฎกและพระภิกษุ 500 รูป จากละโว้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นหริภุญชัย 2. ด้านการสร้างพุทธบูชาสถาน พระนางจามเทวีได้สร้างพระอารามที่สำคัญประจำไว้ทั้ง 4 ทิศแห่งพระนครเรียกว่าจตุรพุทธปราการ มีดังนี้ 1. อาพัทธาราม (วัดพระคง) เป็นพุทธปราการประจำทิศเหนือ 2. มหาสัตตาราม (วัดประตูลี้) เป็นพุทธปราการรักษาพระนครทางทิศใต้ 3. อรัญญิกรัชมการาม (วัดดอนแก้ว) เป็นพุทธปราการปกป้องพระนครทางทิศตะวันออก ปัจจุบันเป็นวัดร้าง 4. มหาวนาราม (วัดมหาวัน) เป็นพุทธปราการปกป้องรักษาพระนครทางทิศตะวันตก ยังมีอีก คือ วัดมาลุลวาราม (วัดสันป่ายาง) ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของนครหริภุญชัย และวัดอื่นๆ อาทิ วัดพระยืนตั้งอยู่ที่บ้านพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน ทำให้เกิดประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรหริภุญไชยมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์.พระพุทธศาสนา. คัมภีร์จามเทวีวงศ์.

19-20 มีนาคม พ.ศ. 2565 ณ หอประชุมสมเด็จพระมหาธีรราชวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

This article aims to study the history of Buddhism that appears in the Chamadeviwong scriptures. The Chamadeviwong scriptures are classified as Buddhist scriptures as historical documents. The chronicle genre is the combination of historical and Buddhist narratives. It narrates that Queen Chamadevi had traveled from Lavo (the ancient kingdom in the central Thai, nowadays Lopburi) to establish the Hariphunchai kingdom. This event caused the history of Buddhism, namely. 1. There was the propagation of Theravada Buddhism into the north when Queen Chamadevi brought the Tripitaka (the Buddhist scripture) and 500 monks from Lavo to propagate Buddhism in Hariphunchai realm. And she also had built important monasteries in all 4 directions of the city called “Chaturaphut Prakan” as follows: 1) Apatthārām (Wat Phra Khong) is the fortress temple located in the north. 2) Maha Sattārām (Wat Pratu Li) is a is the is the fortress temple located in the south. 3) Aranyikarām (Wat Don Kaeo) is the fortress temple located in the east, and now is an abandoned temple. 4) Mahawanārām (Wat Mahawan) is a fortress temple located in the west of the city, and there is another one Wat Maluārām (Wat San Pa Yang) located in the northeast of Nakhon Hariphunchai City, and other temples such as Wat Phra Yuen located at Ban Phra Yuen, Wiang Yong Subdistrict, Mueang District, Lamphun Province. All these historical sites caused the historical establishment of Buddhism in the Hariphunchai Kingdom to the present.

Keywords: history of Buddhism. Chamadeviwong Scriptures. Hariphunchai Kingdom

บทนำ

จามเทวีวงศ์เป็นวรรณกรรมประเภทตำนาน โดยลักษณะของตำนานจามเทวีวงศ์จะถูกจัดเป็นตำนานฝ่ายวัดและตำนานฝ่ายเมืองโดยที่จามเทวีวงศ์ได้บ่งบอกถึงเมืองหริภุญชัยเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ปางเมื่อได้เสด็จจากกรุงพาราณสีมาประทับและบิณฑบาต ณ ทวาลพ

ฤกษ์ ซึ่งอยู่ในระหว่างบ้าน โกตนครคามและบ้านโรตนครคามโดยพุทธพยากรณ์ไว้ว่าในอนาคตจะมี
พระราชองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าอาทิตย์จรัสมาเป็นกษัตริย์ ณ เมืองนี้ จะมีพระบรม
สารีริกธาตุผุดขึ้นต่อพระพักตร์พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ดังพระพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า “ดูราวเมงค์
ทั้งหลายผู้จำเริญ ในกาลอนาคตภายหน้าประเทศที่นี้จักปรากฏมีเป็นพระมหานครใหญ่ มีพระเจ้าเอกร
ราชทรงพระนามว่าอาทิตย์จรัสจักได้เสวยราชย์ครองพระนครนี้ ก็พระเจ้าอาทิตย์จรัสนั้นจักเป็นวงศ์
ตระกูลของท่านทั้งหลาย ก็กาลใดเราพระตถาคตนิพพานแล้วเทียว พระสารีริกธาตุของเราจักบังเกิด
ขึ้นในสถานที่นี้ และพระราชานั้นจักบำรุงพระสารีริกธาตุนั้น” ดังนั้นจึงพออนุมานได้ว่าจามเทวีวงศ์
เป็นตำนานฝ่ายวัดตำนานหนึ่ง (ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. 2524 : 126)

คัมภีร์จามเทวีวงศ์ได้กล่าวถึงพระราชประวัติของพระนางจามเทวีตั้งแต่ต้นจนได้รับทูลเชิญ
เสด็จมาเสวยราชสมบัติเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งนครหริภุญชัย พร้อมทั้งกล่าวถึงพระราชวงศ์ของ
พระนางโดยตลอด นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงภูมิประเทศ สถานที่ และชุมชนต่างๆในเขตภาคเหนือใน
สมัยอาณาจักรหริภุญชัย โดยเฉพาะในเขตจังหวัดลำพูนและลำปาง และจังหวัดเชียงใหม่บางส่วน อาจ
กล่าวได้ว่า จามเทวีวงศ์เป็นตำนานและพงศาวดารหนึ่งของดินแดนแถบนี้ ที่จัดเป็นตำนานเพราะ
เนื้อหาของเรื่องแสดงถึงกิจการอันมีแต่ปางหลัง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525.
2530 : 349) ที่กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญชัย และเขलगค์นคร ส่วนที่จัดเป็นพงศาวดารนั้น โดยเหตุ
ที่เนื้อเรื่องกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของราชวงศ์และเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับชาติบ้านเมือง
(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. 2530 : 634) ในการครองเมืองหริภุญชัยของพระนาง
จามเทวี และพระเจ้ามหันตยศ จนถึงรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตย์จรัส จากการศึกษาเบื้องต้นทำให้
ทราบถึงการปกครองประเทศในอาณาจักรหริภุญชัย และเรื่องราวการเผยแผ่พระพุทธศาสนาใน
ดินแดนแถบนี้ โยงไปถึงตำนานพระนางจามเทวีและการก่อตั้งชุมชนต่างๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง
ตอนล่างด้วย

คุณค่าคัมภีร์จามเทวีวงศ์ ประกอบด้วย ด้านประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบถึงความเป็นมาในการ
สร้างเมืองหริภุญชัย ด้านสังคม ทำให้ทราบความเป็นอยู่ของกลุ่มคนสมัยนั้นว่าอยู่เป็นชุมชนเป็นหลัก
แหล่ง ด้านวัฒนธรรม ทำให้ทราบคุณลักษณะอันดีงามการแสดงความรัก กราบไหว้ ส่วนประเพณี
ในสมัยนั้นก็มีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ประเพณีลอยกระทง ด้านพระศาสนา ทำให้ทราบว่าพระนางจาม
เทวีได้รับเอาพุทธศาสนาฝ่ายหินยานหรือเถรวาทจากกรุงละโว้เข้ามาเผยแผ่และประดิษฐานใน

ล้านนาไทย ประชาชนในสมัยพระนางจามเทวีวงศ์ต่างประพฤติดุปฏิบัติสร้างคุณงามความดีมีจิตศรัทธา
ประสาทะ มีการสร้างวัดมากมาย นับว่าเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอย่างมากมาย ด้านคติ
ความเชื่อ ประชาชนสมัยนั้นแม้จะยอมรับนับถือศาสนาพุทธแล้วแต่ก็ยังเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ไสย
ศาสตร์ ภูตผีปีศาจ และเทวดาไปด้วยพร้อมๆกัน

จากเหตุผลดังที่กล่าวมาผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาใน
คัมภีร์จามเทวีวงศ์มีความเป็นมาอย่างไร เส้นทางก่นำพระพุทธศาสนามาเผยแพร่สู่ดินแดนหริภุญชัย
รวมถึงการสร้างวัดมากมาย ด้วยคุณงามความดี มีจิตศรัทธา ประสาทะของพระนางจามเทวี ทำให้
พระพุทธศาสนาตั้งมั่นและมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติและความเป็นมาเกี่ยวกับคัมภีร์จามเทวีวงศ์

จามเทวีวงศ์เป็นตำนานพงศาวดารเมืองหริภุญชัย แต่งโดยพระโพธิรังสี ปราชญ์ของล้านนา
ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 จามเทวีวงศ์นับเป็นเอกสารพงศาวดารที่เป็น
หลักฐานสำคัญอันบอกเล่าเรื่องราวใน สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เรื่องราวการกำเนิดเมืองลำพูน ลำปาง
และเขลางค์นคร และความเป็นไปบางส่วนของแคว้นสำคัญในภาคกลาง มักได้รับการศึกษากล่าวอ้าง
เคียงไปกับตำนานมูลศาสนาและชินกาลมาลีนิ หรือ ชินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์เป็นหนังสือบาลี มี
15 ปริเฉท สันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นราว พ.ศ. 1950-2060 ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยและพิมพ์ขึ้น
ครั้งแรกใน พ.ศ. 2463 สมัยรัชกาลที่ 6 โดยหอสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครมอบหมายให้พระยา
ปริยัติธรรมธาดา เปรียญร่วมกับพระญาณวิจิตรเปรียญร่วมกันแปลระยะเวลาที่แต่งเรื่องจามเทวีวงศ์นี้

เนื้อหาโดยย่อคัมภีร์จามเทวีวงศ์ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระนางจามเทวี ประสูติ
เมื่อปี พ.ศ. 1176 เจริญพระชันษาที่กรุงละโว้ ได้รับการอภิเษกเป็นเจ้าหญิงกรุงละโว้ เมื่อพ.ศ.1190
พระชนม์มายุ 14 พรรษา ทรงหมั้นกับเจ้าชายรามราช เมื่อ พ.ศ.1196 พระชนม์มายุ 20 พรรษา และ
ทำศึกสงคราม ศักชิงนางกับกรุงโกสัมพีนปีเดียวกัน อภิเษกสมรสกับเจ้าชายรามราช เมื่อพ.ศ. 1198
พระชนม์มายุ 22 พรรษา ฤาชีवासูเทพ สร้างนครหริภุญชัยปี พ.ศ.1198-1200 ขณะที่พระองค์มีพระ
ชนม์มายุระหว่าง 22-24 พรรษา ทรงเสด็จมาครองนครหริภุญชัยตามคำเชิญของฤาชีที่นำโดยทูตคะ
วะยะ เมื่อปี พ.ศ. 1202 ขณะพระชนม์มายุ 26 พรรษา ประสูติพระราชโอรสในปีเดียวกันที่ขึ้น
ครองราชย์ สวรรคตในปี พ.ศ. 1272 พระชนม์มายุ 92 พรรษา ซึ่งจากศึกษา พบว่า สถานที่ ชื่อ เกาะ
แก่งต่าง ๆ รีมสองฝั่งลำน้ำปิงวัดวาอารามที่พระองค์ทรงสร้างมีหลักฐานทางโบราณคดีชัดเจน ดังนั้น

19-20 มีนาคม พ.ศ. 2565 ณ หอประชุมสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระองค์จึงมิใช่เป็นเพียงตัวละครในนิทาน หรือตำนานเรื่องเล่าเท่านั้น แต่มีตัวตนอยู่จริงปรากฏเป็นหลักฐานประจักษ์พยานให้เห็นถึงปัจจุบัน

เส้นทางโบราณสถานที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์

พระนางจามเทวี เสด็จออกจากละโว้มายังหริภุญชัยทางชลมารค โดยได้กล่าวถึงสถานที่พักพลของพระนางจามเทวีตามลำดับ คือ เมืองประบาง (ปากบางหมื่นหารใกล้ปากน้ำบางพุทรา) เมืองคันธิกะ (ชัยนาท) เมืองบุรีรัฐระ (นครสวรรค์) เมืองบุราณะ (ท่าเฉลียง) เมืองเทพบุรี (บ้านโคกหรือวังพระธาตุ) เมืองปางพล (กำแพงเพชร) เมืองรากเสียด (เกาะรากเสียด) หาดเชียงเรือ (เชียงใหม่) บ้านตาก จามเหมงหรือสยามเหงา (สามเงา) ซึ่งเป็นบริเวณที่แม่น้ำวังบรรจบกับแม่น้ำปิง ผาอาบนาง และผาแต้มหรือผาม่าน บ้านโศรคาม ท่าเชียงทอง รมณียราม และเสด็จเข้าสู่เมืองหริภุญชัยและกล่าวอีกนัยว่า เส้นทางที่เสด็จโดยชลมารคนั้นกินระยะเวลายาวนานกว่า 7 เดือน โดยได้หยุดพัก ณ ตำบลต่างๆ ตายรายทาง ได้แก่

- เมืองบางประบาง ว่ากันว่าจะเป็นปากบางหมื่นหาญ ใกล้ปากน้ำพุทรา
- เมืองคันธิกะ ว่ากันว่าจะเป็นชัยนาท
- เมืองเมืองบุรีรัฐระว่ากันว่าจะเป็นนครสวรรค์
- เมืองบุราณะ (ท่าเฉลียง) แต่ยังไม่แน่ใจว่าเป็นเมืองอะไรในปัจจุบัน
- เมืองเทพบุรี ปัจจุบันคือ บ้านโคก
- เมืองปางพล ปัจจุบันอยู่ใน จ.กำแพงเพชร
- เมืองรากเสียด คือ เกาะรากเสียดเวลานี้
- หาดเชียงเรือ คือ หาดแห่งหนึ่ง ที่เกิดเหตุการณ์น้ำรั่วเข้าเรือพระที่นั่ง
- ตำบลหนึ่ง พระนางจามเทวีทรงมีรับสั่งให้พระพี่เลี้ยงและข้าราชการบริพารนำสิ่งของทั้งหลาย

อัน เปียกชุ่มน้ำขึ้นตาก จึงเรียกสถานที่นี้ต่อมาว่า บ้านตาก (สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์.2537).

- ตำบลหนึ่ง เป็นที่รวมน้ำแม่วงต่อกับแม่ระมิงค์ รัพลทั้งหลายพากันนั่งเหงาอยู่ พระนางเองก็ดูเหงาๆ ไป จึงได้เรียกต่อมาว่า จามเหงา หรือ ยามเหงา ครั้นต่อมาจึงเพี้ยนเป็นสามเงาในทุกวันนี้

ตำนานว่าพระนางโปรดให้สร้างวัดขึ้นแห่งหนึ่ง ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระสาวกให้คนทั้งหลาย
สักการบูชาสรวนสนทนา ที่นั่นจึงได้ชื่อเวลาต่อมาว่า พุทธสมาคม

- ตำนานหนึ่ง มีแก่น้ำมีหน้าผาชะโงกเงื้อมลงปรกแม่น้ำ ที่นั่นนางกำนัลคนหนึ่งเสียชีวิต พระ
นางจามเทวีจึงพระราชทานเพลิงศพและฝังอัฐิไว้ ต่อมาพระนางเสด็จลงทรง ทรงเสียดยฐานฐานว่า
“ข้าพเจ้ายกนำพระศาสนาและราชประเพณีไปประดิษฐานยังแคว้นลำพูนในครั้งนี้ หาก
เจริญรุ่งเรืองดังมโนระถันมุ่งหมาย ขอเทพยดาจงดลบันดาลให้น้ำไหลหลั่งลงมาจากเงื้อมผานี้ให้
ข้าพเจ้ายได้สร้างสระในกาลบัดนี้เถิด พอสิ้นคำอธิษฐาน ก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์มีอุทกธาราโปรยปราย
หลั่งไหลตกลงมาจากเงื้อมผานั้นให้พระนางได้ทรงสนนเป็นที่น่าสนใจพระมหากษัตริย์ สถานที่นั้นจึงได้
ปรากฏชื่อต่อมาว่า ผาอาบนาง ยังมีน้ำตกโปรยจากผาลงมาในลำน้ำจนถึงทุกวันนี้”

- ตำนานหนึ่ง ปรากฏว่ามีผาตั้งขวางทางน้ำอยู่ ไม่เห็นช่องที่เรือจะผ่านไปได้ พระนางจามเทวี
จึงทรงมีรับสั่งให้คนไปสำรวจพบช่องทางน้ำเลี้ยวพันหน้าผาน้อยอยู่อีกด้านหนึ่ง จึงเคลื่อนกระบวนเรือ
ไปถึงบริเวณหน้าผา ณ ที่นั้น พระนางโปรดฯ ให้ช่างเขียนทำรูปช้างแปรรูปหน้าผาไว้ สถานที่นั้นจึงมีนาม
ปรากฏต่อมาว่า ผาแต้ม บ้าง ผาฆ่า บ้าง เพราะเหตุว่ารูปทรงของหน้าผาเหมือนผ้าฆ่าหรือผาฆ่าซึ่งขวาง
น้ำไว้

- เมืองร้างแห่งหนึ่ง ที่นี้พระนางจามเทวีทรงให้หยุดกระบวนเรือพักแรม ปรากฏว่ามีเต่า
จำนวนมากมายอมรับกวณคน สถานที่นั้นจึงเรียกว่า ดอยเต่า

- ตำนานหนึ่ง มีชื่อว่า บ้านโตรคาม เป็นรมณีสถานอันพอพระทัยนัก พระนางโปรดฯ ให้พัก
แรมอยู่ ณ ที่นี้ และทรงสร้างพระสถูปขึ้นพระองค์หนึ่ง ประทานพระนามว่า วิปะสิทธิเจติย์ เมื่อสร้าง
เสร็จได้มีพิธีฉลองและกระทำการสักการบูชาเป็นอันมาก

- ท่าเชียงทอง มีชาวบ้านหญิงชายพากันออกมาคอยรับเสด็จจำนวนมาก พระนางจึงทรงมี
รับสั่งให้พระนางกำนัลผู้หนึ่งถามคนทั้งหลายนั้นว่า

“ดูกร ชาวพ่อชาวแม่ทั้งหลาย แต่นี้ถึงเมืองลำพูน ยังประมาณมากน้อยเท่าไร” คนเหล่านั้น
ตอบว่า “ข้าแต่มหाराชเทวีเป็นเจ้า แต่นี้ถึงเมืองลำพูนนั้น ข้าทั้งหลายได้ยินมาว่าหนึ่งโยชน์แล”

ด้วยเหตุดังกล่าว สถานที่นั้นจึงได้ชื่อต่อมาว่า เมืองฮอด และได้มีการหยุดประทับแรมกันเป็น
ครั้งสุดท้ายที่ท่าเชียงทองนั่นเอง พระนางจามเทวีทรงมีพระดำริว่าแม้จะใกล้ขานเมืองลำพูนแล้ว แต่ก็
ควรจะหยุดพักกระบวนเรือและตั้งเวียงเล็กขึ้นบริเวณนอกเมืองเสียก่อน ไม่ควรรีบร้อนเข้าไปในเมือง

จากนั้นทรงปรึกษากับข้าราชการบริพารทั้งหลายเพื่อกำหนดสถานที่ตั้งค่ายประทับแรม โหราจารย์ได้
ถวายความเห็นให้ทรงเสี่ยงธนูตามประเพณีที่มีมาแต่ก่อน จึงโปรดฯ ให้กระทำการดังนี้ ปรากฏว่านาย
ขมังธนูนำคันศรส่งลูกธนูไปทางทิศเหนือด้วยกำลังแรง ลูกธนูไปตกอยู่ ณ สถานที่แห่งหนึ่งเป็นชัยภูมิ
อันเหมาะสม พระสงฆ์ทั้งหลายจึงเจริญพระพรว่าพระนางควรจะหยั่งรากพระศาสนา ณ ที่นั้นเป็น
เบื้องต้น พระนางจึงโปรดฯ ให้ก่อพระอารามขึ้น พร้อมด้วยพระมหาเจดีย์ยังจุดที่ลูกธนูตก และยัง
โปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปเท่าพระองค์บรรจุพระบรมธาตุประดิษฐานไว้ในพระอารามตามที่บรรดา
พระเถระทั้ง 500 ได้ถวายพระพร พระมหาเจดีย์นั้นปัจจุบันอยู่ในวัดละโว้ ส่วนพระพุทธรูปนั้นต่อมา
ก็มีปาฏิหาริย์ศักดิ์สิทธิ์ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บคนทั้งหลายจึงเรียกว่า “พระยา” มาจนทุกวันนี้

สะพาน หรือ ผาสามเงา ในปัจจุบัน จังหวัดตาก (ตำนานจามเทวีและผาสามเงา)

ตามตำนานจามเทวีได้กล่าวว่าเมืองตากจะเริ่มเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ 10 พระยาภาพ
วรราชดิศ กษัตริย์เมืองตาก ผู้เป็นเชื้อสายของผู้อพยพมาจากตอนใต้ ของการรุกรานจากจีน ได้ทำการ
อพยพผู้คนไปสร้าง ราชธานีที่เมืองละโว้ทางตอนใต้ของเมืองตาก ในพงศาวดารเมืองเหนือกล่าวว่า
พระนางจามเทวีพระราชนัดดา ของพระยาภาพวรราชดิศได้สมรส กับกษัตริย์มอญและทรงเสด็จมา
ปกครองเมืองหริภุญชัย(ลำพูน) โดยทางชลมารค จนถึงเมืองตากมาถึงบริเวณหน้าผาเกิดมหัศจรรย์ มี
พายุใหญ่พัดกระหน่ำจนเรือ ไม่สามารถแล่นทวนกระแสน้ำได้ พระนางและคณะต้องแวะพักริมน้ำปิง
นาน 3 วัน ฝนยังตกไม่หยุด พระนางจึงตั้งสัตยาธิษฐานถ้านางจะได้ขึ้นครองราชย์เมืองหริภุญชัย
ขอให้พายุฝนนั้นหาย เมื่อสิ้นคำอธิษฐานฝนก็หายและปรากฏเงาพระพุทธรูป ที่หน้าผาริมฝั่งน้ำปิงแห่ง
นั้น พระนางจึงได้สร้างพระพุทธรูปประดิษฐานไว้บนเชิงเขา และให้ชื่อว่าผาสามเงา ด้านตรงข้ามของ
หน้าผาจะมีรูปปั้นของพระนางจามเทวี ซึ่งปัจจุบันอยู่ในตำบลย่านรี อำเภอสามเงา จากทางหลวง
หมายเลข 1107 ผ่านเจดีย์ยุทธหัตถีประมาณ 25 กิโลเมตร ที่เชิงผาเงา เป็นโพรงลึกเข้าไปในภูเขา
เรียงกัน 3 ช่อง ประดิษฐานพระพุทธรูปปิดทองช่องละ 1 องค์ (กรมศิลปากร. 2515).

ในระหว่างการเดินทางอันยาวนานนั้น ได้เสด็จผ่านหมู่บ้านที่มีผู้คนอาศัยริมน้ำ เช่น เวียงระ
แกง หรือระแหง ได้หยุดพักทำความสะอาดเสื้อผ้า เครื่องใช้ ออกตากแดด ณ สถานที่เวียงกะทิกะ
(ปัจจุบันคืออำเภอบ้านตาก) รอนแรมจนกระทั่งถึงหมู่บ้านซึ่งผู้คนเชื้อขมิ้น งั่วเหงา ไม่ค่อยร่าเริง จึง
ขนานนามว่า เวียงเทพบุรีหรือจำเภา ปัจจุบันคืออำเภอสามเงา จังหวัดตาก นับเวลาที่เสด็จรอนแรม
มาได้หนึ่งเดือนเศษ ได้บรรลุถึงสถานที่กว้างขวางแห่งหนึ่งเห็นว่าประหลาดนักได้ให้ไพร่พลหยุดยั้งพัก

แรม พระนามจามเทวีได้ให้สร้างนครไว้ที่นี่เป็นที่ระลึกและได้สร้างวัดวาอาราม อุทิศส่วนกุศลให้แก่
ไพร่พลที่ได้เสียชีวิตระหว่างการเดินทาง จนกระทั่งเสร็จเรียบร้อย ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง
พุทธศักราช 1201 ขนานนามว่า ‘พิศดารนคร’

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรหริภุญไชย

ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท

ฤๅษีสฤงคนต์ได้ทูลเชิญพระนางจามเทวีขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญไชย นับเป็นจุดเริ่มต้นของ
การเผยแผ่พระพุทธศาสนาและรูปแบบอารยธรรมจากบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย
โดยเฉพาะอารยธรรมแบบทวารวดีหรือลพบุรี พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทจึงเริ่มเข้ามาในบริเวณที่
ราบลุ่มแม่น้ำปิงของอาณาจักรหริภุญไชยนับแต่นั้น หรือราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13 พระนางจามเทวี
ทรงนิมนต์พระสงฆ์มาจากละโว้ด้วย เฉพาะพระเถระนั้นมีจำนวนมากกว่า 500 รูป ซึ่งแต่ละรูปมี
ปัญญาปฏิภาณที่ทรงพระไตรปิฎก (กรมศิลปากร. 2517 : 141)

ในปริเฉทที่ 5 กล่าวว่า ในครั้งนั้น พระนางจามเทวี ได้ทรงพระครรภ์ได้ 3 เดือน ก่อน
ออกเดินทางมายังเมือง หริภุญชัย พระนางได้ไปกราบทูลเพื่อขอพรจากพระบิดาและกราบทูลขอ
พระมหาเถระเจ้า ผู้ทรงพระไตรปิฎกจำนวน 500 รูป ผ้าขาวผู้ตั้งอยู่ในศีล 5 ศีล 8 จำนวน 100
คน บัณฑิตจำนวน 500 คน ช่างแกะสลัก จำนวน 500 คน ช่างอัญมณีจำนวน 500 คน พ่อเลี้ยง
500 คน แม่เลี้ยง 500 คน หมอโหรา 500 คน หมอยา 500 คน ช่างเงิน 500 คน ช่างทอง
500 คน ช่างเหล็ก 500 คน ช่างจิตรกรรม 500 คน ครวญช้าง 500 คน พ่อค้า 500 คน ผวก
ทำงาน 500 คน เพื่อให้เกิดประโยชน์ภายใน ศาสนจักรและอาณาจักรในเมืองที่จะไปครองราชย์
สมบัติ ฝ่ายพระเจ้าละโว้ราช ผู้บิดาได้ยินคำทูลขอของพระราชธิดา ก็กล่าวว่าลูกต้องการสิ่งใดพ่อ
ยินดีมอบให้ทุกอย่าง จึงพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค ข้าวของเงินทองแก้วแหวนอันมีค่า ช่าง
ม้าและบริวารโยธาทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พระนางจามเทวี ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็ประชุมชาวเมือง
ละโว้ เพื่อโปรดให้จัดงานมหรสพขึ้นในวันเพ็ญเดือน 12 ตลอด 7 วัน มีการละเล่นต่างๆ ในขณะนั้น
กะวะยะทูต ก็ได้ร่วมงานสมโภชอันรื่นเริงในครั้งนั้นด้วย พระเจ้าละโว้ราชก็ได้ตรัสกับ กะวะยะ ทูต
ว่า กิจใดๆทั้งปวงที่พระราชธิดาของเรา เตรียมไว้เพื่อไปเป็นนางท้าวพญา สรรพสิ่งเหล่านั้นเราได้
เตรียมไว้ให้พร้อมแล้ว กะวะยะ ทูตจึงนำพระธิดาของเราไปสู่เมืองหริภุญชัย ฝ่ายกะวะยะทูตได้
กล่าวตอบว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจักนำพาพระราชธิดาไปเป็นเจ้าจอมเมือง ขอ

พระองค์อย่าได้วิตกกังวลกับเรื่องใดๆ เมื่อได้เวลาอันสมควรแล้ว คณะของ คະวะยะ ทูตก็ได้กราบ
ทูลลาพระเจ้าละโว้ราช หลังจากนั้นคณะวะยะทูตพร้อมบริวารก็ได้เตรียมตัวลงเรือเพื่อเดินทางสู่เมือง
หริภุญชัย ในขณะนั้นพระเจ้าละโว้ราชก็ให้แต่งยังเครื่องสักการบูชา อาหารการกิน พระราชทาน
เครื่องนุ่งห่มอันอลังการเป็นของกำนัลแก่ คະวะยะทูต ในครั้งนั้นพระนางจามเทวี ผู้มีกริยามารยาท
อันอ่อนน้อม จึงเข้าไปกราบไหว้ยังพระราชบิดา เพื่อกราบทูลลาด้วยคำพูดอันเป็นปิยวาจาและเป็น
มงคล ฝ่ายพระเจ้าละโว้ราชก็ตรัสตอบพระธิดาด้วยคำพูดที่เป็นมงคล เพื่อให้เกิดความสุขความเจริญ
แก่พระธิดาของพระองค์ว่า “จามเทวีลูกรักของพ่อ เจ้าไม่ใช่บุคคลสามัญธรรมดา เจ้าเป็นเผ่าพงศ์
ของมหากษัตริย์ที่มีความเพียบพร้อมสมบูรณ์ ขอให้ลูกได้เดินทางไปด้วยความผาสุก ให้ลูกได้นำเอา
พระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยเหล่าพระอริยะสงฆ์จำนวน 500 รูป
ไปด้วย เพื่อเป็นประโยชน์และความผาสุกในอนาคต ขอความสุขสวัสดิ์และมีสุขภาพดีไร้ซึ่งโรคภัยไข้
เจ็บ ความเจริญรุ่งเรืองจงบังเกิดมีแก่เจ้า เมื่อได้เสวยราชสมบัติเป็นท้าวพญาแล้ว ขอให้ลูกจงได้
ปฏิบัติตนตามหลักของทศพิธราชธรรมทุกประการ เพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองและความสุข แก่
อาณาประชาราษฎรชาวเมืองทั้งหลาย จงตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทในทานและศีล สำหรับพระสงฆ์
มหาเถระทั้ง 500 รูป ท่านเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ทรงศีล สมาธิ ปัญญา ทุกรูป ให้ปฏิบัติอุปัชฌา
ต่อท่านอย่างดี พระคุณเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นย่อมที่จะเมตตาในตัวลูก ขอให้ปฏิบัติต่อท่านด้วยความ
เสมอต้นเสมอปลาย ความสุขความเจริญจักบังเกิดแก่เจ้า ขอให้ลูกเคารพนับถือในพระอริยะสงฆ์
เหล่านั้น จงให้พระคุณเจ้าทุกรูปได้ดำเนินชีวิต ด้วยความสะดวกสบายสบายะในปัจจุยทั้งหลาย”
เมื่อพระนางจามเทวีได้รับฟังคำอบรมสั่งสอน จากพระเจ้าละโว้ราชผู้เป็นพระราชบิดาแล้ว พระ
นางก็กราบทูลลาพระบิดาแล้วเสด็จลงเรือที่ประทับ ทางฝ่ายพระภานุสูกทนต์พร้อมคณะวะยะและ
คณะทูต ก็ไปทูลลายังพระเจ้าละโว้ราช ด้วยคำพูดอันเป็นปิยมงคลแล้ว จึงลงเรือเพื่อออกเดินทาง
ทวนกระแสน้ำขึ้นเหนือ ต่อมาคณะได้เดินทางมาถึงยังสถานที่ต่างๆตามลำดับดังนี้ ขึ้นมาถึง เมือง
คันธิกะ---เมืองปฐวีรัฐ---เมืองปฐวณ---เมืองแพบุรี-----เมืองปางพน---เมืองราเสียด- หาดเขียว
(พระโพธิรังสี. 2530 : 1 – 7)

ด้านการสร้างพุทธปูชนียสถาน

ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ มีการสร้างวัดอยู่หลายตอน นับตั้งแต่เดินทางจากกรุงละโว้มาตามราย
ทาง พระนางก็มีโอกาสให้สร้างวัดได้ด้วย เช่น ให้สร้างวัดรมณียราม ตำบลตันธง อำเภอมือง จังหวัด

ลำพูน ตำนานอื่นเรียกวัดนี้ว่า วัดกู่ละมั่ง ต่อมาเรียกว่า วัดกู่มะลัก อยู่ห่างจากตัวเมืองลำพูนไปถนน
ป่าซางประมาณ 4 กิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของถนนเมื่อ พ.ศ.2474 (ประวัติพระนางจามเทวี
และจังหวัดลำพูน. 49)

ต่อมา เมื่อพระนางจามเทวีขึ้นครองราชย์สมบัติ ณ เมืองหริภุญชัยแล้ว ทรงสร้างพระอารามที่
สำคัญประจำไว้ทั้ง 4 ทิศแห่งพระนคร เรียกว่า “จตุรพุทธปราการ และสุสานหลวง” เพื่อเป็นพุทธ
ปราการปกป้องกันภัยให้พระนครอยู่ยั่งยืนยง ปราศจากภัยพิบัติทั้งหลายทั้งปวง ดังนี้ (จามเทวีวงศ์.
ฉบับแพร่: 2/21)

1. อาพัทธาราม (วัดพระคง) เป็นพุทธปราการประจำทิศเหนือ
2. มหาสถิตาราม (วัดประตูลี้) เป็นพุทธปราการรักษาพระนครทางทิศใต้
3. อรัญญิกรัมมาราม (วัดดอนแก้ว) เป็นพุทธปราการปกป้องพระนครทางทิศตะวันออก
ปัจจุบันเป็นวัดร้าง

4. มหาวนาราม (วัดมहांวัน) เป็นพุทธปราการปกป้องรักษาพระนครทางทิศตะวันตก นอกจาก
วัดทั้ง 4 ที่พระนางจามเทวี ทรงสร้างแล้ว ยังมีอีกวัดหนึ่ง คือ วัดมัลลวาราม (วัดสันป่ายาง) ทางทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือของนครหริภุญชัย และวัดอื่นๆ อาทิ วัดพระยืน ตั้งอยู่ที่บ้านพระยืน ต.เวียงยอง
อ.เมือง สันนิษฐานว่า พระนางจามเทวีทรงสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ.1213 ในระหว่างนั้น ชาวพระนคร
ราชการและชนบททั้งหลายพากันสร้างอารามทั้งหลายในระหว่างหมู่บ้านทั้งหลาย มี 5.000 ตำบล
สร้างวัด 2.000 วัด ภิกษุ 5.000 รูป โดยประมาณ

เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จสวรรคตแล้ว พระเจ้ามหันตยศทรงสร้างมหาปราสาทส่งสักการะ
ถวายพระเพลิงในป่าไม้ยางแห่งหนึ่ง แล้วอัญเชิญพระอัฐิธาตุไปบรรจุไว้ในเจดีย์ ซึ่งสร้างไว้ในด้าน
ตะวันตกของตัวเมือง ให้ชื่อว่า “สุวรรณังคโกฏเจดีย์” หุ้มด้วยแผ่นทองคำมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่
เบื้องบน ปัจจุบันได้แก่เจดีย์วัดจามเทวี หรือที่ชาวเหนือเรียกกันว่าวัดกู่กุด (สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
200ปี. 2525 : 100)

ในดินแดนแคว้นเขลางค์นคร ซึ่งพระเจ้าอนันตยศเป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองอยู่ก็มีการสร้าง
วัดวาอารามกันอย่างมั่นคงถาวร เห็นได้จากพระเจ้าอนันตยศเสด็จไปอาราธนาพระภิกษุผู้ทรงศีลและ
ทรงพระไตรปิฎกจากนครหริภุญชัยมาตั้งพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนพระนครหริภุญชัย

พระองค์ให้ทรงสร้างกุฏิ วิหารเป็นจำนวนมากพอสมควรแก่เหล่าพระภิกษุสงฆ์ได้พำนักปฏิบัติศาสนกิจอย่างผาสุกวิธารธรรมโดยทั่วหน้า (จามเทวีวงศ์.ฉบับแพร่:26)

ในสมัยพระอาทิตย์ราชครองเมืองหริภุญชัย พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมากสมัยหนึ่ง พระองค์ได้สร้างวัดพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งยึดหลักจากได้ทรงสร้างพระธาตุหริภุญชัย ซึ่งเป็นที่บรรจุพระสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.1586 ในการนี้พระนางเจ้าประทุมวดี พระมเหสีของพระองค์ ทรงมีพระศรัทธาแรงกล้า ได้ทรงสร้างพระธาตุเจดีย์เหลี่ยมขนานนามว่า “สุวรรณเจดีย์” พระธาตุหริภุญชัยสมัยแรกสร้างนี้สูง 3 วา มีชั้น 4 ด้าน ครอบโกศทองคำสูง 3 ศอก ซึ่งบรรจุพระสารีริกธาตุไว้ภายใน (สารคดีจากลานทอง ประวัติศาสตร์ลานนาไทย. 2503: 500.)

นอกจากนั้น ยังโบราณสถานอื่นๆ ที่สำคัญ ได้แก่ กู่ช้าง ซึ่งจะสร้างในสมัยโดยยังไม่มีหลักฐานแน่ชัด ตามประวัติและความเป็นมากล่าวไว้ว่า เมื่อสมัยของพระนางจามเทวีพระองค์ทรงมีช้างคู่บารมีชื่อ “ผู้กำงาเขียว” เป็นช้างที่มีฤทธิ์เดชมาก เมื่อช้างเชือกนี้หันหน้าไปทางศัตรูก็จะทำให้ศัตรูอ่อนกำลังลงทันที ช้างผู้กำงาเขียวเชือกนี้ มีบทบาทในฐานะช้างศึกของเจ้านันทยศและเจ้ามหันตยศ เมื่อครั้งทรงออกศึกสงครามด้านทัพของหลวงวิรังคะ จนกระทั่งช้างเชือกนี้ล้มลงซึ่งตรงกับวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 9 เหนือ เจ้านันทยศและเจ้ามหันตยศจึงได้นำสรีระของช้างใส่ลงไปในแพไหลล่องไปตามลำน้ำกวัง แต่พระองค์ก็ได้ทรงเปลี่ยนพระทัยที่จะนำสรีระของช้างกลับขึ้นมาฝังบนฝั่งเพราะว่าช้างเชือกนี้เป็นช้างศักดิ์สิทธิ์คู่บุญบารมีของพระนางจามเทวี หากว่าปล่อยให้ล่องลงไปกับแพแล้ว จะทำให้ประชาชนที่อยู่ทางทิศใต้ลงไปได้รับความเดือดร้อนจึงได้อัญเชิญร่างของช้างลากกลับขึ้นมายังบริเวณท่าน้ำวัดไถ่แก้ว แล้วลากมาฝังไว้ที่บริเวณกู่ช้างในปัจจุบัน มีความสำคัญในฐานะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองและศรัทธาอันแรงกล้าต่างหาก ที่ทำให้ชาวลำพูนพากันไปกราบสักการะอยู่ทุกปี เมื่อถึงวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 9 ประชาชนที่เคารพนับถือเจ้าพ่อกู่ช้างจะจัดงานรดน้ำดำหัวและบวงสรวงเพื่อขอสุมาลาโทษและขอให้เจ้าพ่อกู่ช้างได้ปกป้องคุ้มครองรักษา ปราบจากโรคภัยและภัยอันตรายใดๆ อยู่เสมอ

โบราณสถานอีกแหล่งหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ เวียงเกาะกลาง ตั้งอยู่ที่บ้านบ่อควา ตำบลบ้านเรื่อน อำเภอป่าซาง ห่างจากแม่น้ำปิงไปทางตะวันออกประมาณ 500 เมตร ชื่อของวัดเกาะกลางเป็นวัดที่ครั้งหนึ่งเคยมีน้ำล้อมรอบ ต่อมาเส้นทางของแม่น้ำได้เปลี่ยนสายไหลหันเหห่างไกลออกไปเป็นแม่ปิงสายปัจจุบัน วัดนี้สร้างโดย เศรษฐีอินตา (คำว่าเศรษฐีอินตานี้ ชาวพื้นเมืองทางภาคเหนือทั้งลัวะและเม็ง มักนำไปใช้เรียกแทนสัญลักษณ์การอวตารลงมาของพระอินทร์) ซึ่งเป็นชาวมอญ

(เม็ง) โดยระบุว่า เป็นพระบิดาที่แท้จริงของพระนางจามเทวี ก่อนที่จะถูกพญานกคาบไปตกอยู่ในสระบัว แล้วพระฤๅษีชาวสุเทพเก็บมาเลี้ยง จากนั้นจึงได้เป็นพระราชธิดาบุญธรรมของพระเจ้ากรุงละโว้ในที่สุด ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับเศรษฐีอินตาและพระนางจามเทวีในส่วนนี้ยังไม่มีข้อพิสูจน์ใดๆ นอกจากว่าชุมชนแห่งนี้ (บ้านบ่อควา บ้านหนองคู) จำนวนประมาณ 500 กว่าครัวเรือนมีเชื้อสายมอญและใช้ภาษามอญในชีวิตประจำวัน จึงทำให้หลายคนเชื่อกันว่า นี่คือนิเวศน์ของพญามอญดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากมอญหริภุญชัยกลุ่มสุดท้ายที่ยังเหลืออยู่ในจังหวัดลำพูน (ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง. 2537) ทว่าความเป็นจริงนั้น ในช่วงรัชกาลที่ 2-4 ได้มีการอพยพครอบครัวชาวมอญจากราชบุรี – กาญจนบุรี มาปักหลักอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง – แม่น้ำวังอยู่หลายระลอกเช่นกัน

สรุป

คัมภีร์จามเทวีวงศ์เป็นตำนานพงศาวดารเมืองหริภุญชัย โดยพระนางจามเทวีเดินทางจากกรุงละโว้ขึ้นมาสร้างแคว้นหริภุญชัยนี้ นำพระไตรปิฎกและพระภิกษุ 500 รูป จากละโว้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนนี้ สร้างพุทธปูชนียสถานมากมาย ทำให้เกิดประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรหริภุญชัย ทั้งด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทได้นำเอาพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทขึ้นมาด้วย ทั้งสร้างวัดไว้ทั้งสี่มุมเมือง ด้านการสร้างศาสนสถาน วัด วา อารามเมื่อพระนางจามเทวีขึ้นครองราชย์สมบัติ ณ เมืองหริภุญชัยแล้ว ทรงสร้างพระอารามที่สำคัญประจำไว้ทั้ง 4 ทิศแห่งพระนคร เรียกว่า “จตุรพุทธปราการ และสุสานหลวง” เพื่อเป็นพุทธปราการป้องกันภัยให้พระนครอยู่ยั่งยืนยง ปราศจากภัยพิบัติทั้งหลายทั้งปวง ดังนี้ 1. อาพัทธาราม (วัดพระคง) เป็นพุทธปราการประจำทิศเหนือ 2. มหาสัตตาราม (วัดประตูลี้) เป็นพุทธปราการรักษาพระนครทางทิศใต้ 3. อรัญญิกรัชมการาม (วัดดอนแก้ว) เป็นพุทธปราการปกป้องพระนครทางทิศตะวันออก ปัจจุบันเป็นวัดร้าง 4. มหาวนาราม (วัดมหาวัน) เป็นพุทธปราการปกป้องรักษาพระนครทางทิศตะวันตก นอกจากวัดทั้ง 4 ที่พระนางจามเทวี ทรงสร้างแล้ว ยังมีอีกวัดหนึ่ง คือ วัดมัลลวาราม (วัดสันป่ายาง) ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของนครหริภุญชัย และวัดอื่นๆ อาทิ วัดพระยืน ตั้งอยู่ที่บ้านพระยืน ต.เวียงยอง อ.เมือง จังหวัดลำพูน

References

- กรมศิลปากร. *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงสาวดารกรุงเก่า ฉบับ
หลวงกรม*
- दनัย ไชโยธา. (2548). *พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย*. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ประชุมพงสาวดาร เล่ม 1. (2507). พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้. (2524). กรุงเทพมหานคร: ศิวพร.
- ประเสริฐ อักษรนิต์. (2515). *คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงสาวดาร
กรุงเก่า*
- ฉบับหลวง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- เทพประวิณ จันทรแรง (2559). *ศึกษาสภาพและการอนุรักษ์โบราณสถานทีปรากฏในคัมภีร์จามเทวี
วงศ์. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.*
- พระรัตนปัญญาเถระ. (2540). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศิลปากร. (2517). *ตำนานมูลศาสนา*. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี.
(2537). *ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง*. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์.
- สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. (2525). เชียงใหม่ : ช้างเผือกการพิมพ์.
- สิงมะ วรรณสัย. (2514). *ประวัติพระนางจามเทวี ละจังหวดลำพูน*. พิมพ์เป็นธรรมทานในงานฉลอง
สมณศักดิ์
- พระราชสุตาจารย์ บริหารจามเทวี ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี 4 เมษายน 2514. ม.ป.ป.
- สวณ โชติสุขรัตน์. (2503). *สารคดีจากลานทอง ประวัติศาสตร์ล้านนาไทย*. พระนคร : โอเดียนสโตร์.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2545). *แผ่นดินล้านนา*. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย .
- A. B. Grisword and Prasert Na Nagara (1979). “An inscription in Old Mon from Wieng
Mano in Chiangmai Province.” *Journal of the Society*. (January):